

TÜRK DİL VE KÜLTÜR EVRENİNDE ESKİ UYGUR TÜRKLERİNİN YERİ

Arş. Gör. Mustafa AĞCA

Pamukkale Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eski Türk Dili Bilim Dalı
magca.tr@gmail.com

Dil ve kültür bir milleti oluşturan iki temel unsurdur. Kültür, “toplumsal gelişim sürecinde ortaya çıkartılan tüm maddi ve manevi değerler ile bunları uygularken insanın çevreye etki ve egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü” (Karasüleymanoğlu 2002: 5); “bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür” (Gökcalp 2008: 35). “Her millet maddi imkânları ve manevi değerleri ile bir kültür bütünüdür. Bir millet yaşamakta ise, onun bir kültürü olacaktır.” (Kafesoğlu 2014: Önsöz). kültür ya da kültürlü olmak, bir bireyin ya da onun içinde bulunduğu milletin yukarıdaki değerler bakımından diğer bireylere / milletlere göre daha ileri bir aşamada olduğu da ifade eder. Dil ise bir millete maddi ve manevi bütün bu değerlerini ifade etme, bu değerleri geçmişten bugüne olduğu gibi bugünden de yarına taşıma olanağı sunan en önemli araçtır.

Türk dili ve kültürü coğrafi genişliği (yayılım sahası) ve tarihî derinliğiyle dünyadaki emsalleri arasında öne çıkmaktadır. Türk dil ve kültür evreni içerisinde eski Uygur Türkleri, yüksek bir dil ve kültür düzeyine ulaşan Türk topluluklarının başında yer alır (Çandarlıoğlu 2012: 243). Uygurların daha VI. yüzyılda yüksek bir kültüre ulaşmış oldukları Çin tarihlerinden anlaşılmaktadır.

*-“Uygur beylerinin ve hatunlarının senet ile kurdukları buyan müesseselerinde (hayrat manasında kullanılan manastırlar) okuma imkânı, hastane, yolcular ve yoksullar için yatacak yerler mevcut olmuştur.” (İzgi 1989).

** - Uygur Türkleri yerleşik hayata geçtikten sonra başta pamuk olmak üzere, üzüm, kavun, karpuz gibi zirai ürünler yetiştirmişlerdir. 13. yüzyılda Kuzey Çin’e pamuk genellikle Orta Asya’dan gidiyordu. Bilhassa Turfan’ın pamuklu kumaşları çok meşhurdur. Han Sülalesi’nden beri Turfan bölgesinde üzüm yetiştiriliyor ve şarapçılık yapılıyordu. 647 senesinde Göktürk yabgusu, Çin’e üzümler gönderiyor ve bu üzümler Çinliler tarafından çok beğeniliyordu. Bundan sonra Çin’de şarap üretimi, Orta Asya’da Turfan bölgesindeki usullere göre yapılmaya başlandı. Hitay Devleti’ne seyahat eden Çinli seyyahlar, karpuzlara rastlamışlar ve karpuz ziraatının Hitay Devleti’ne Uygurlardan geldiğine işaret etmişlerdir. Karpuz buradan da Çin’e gitmiştir (Ögel 1991: 365, 366; İnanet 2002: 75).

VI. yüzyıla ait Çin kaynaklarında Uygurların hayatı şöyle anlatılmaktadır: “Uygurlar..., disiplinleri ile cezaları çok şiddetli ve kendileri de çok cesur idiler. Yüksek tekerlekli arabaları vardı. Göçlerde ve harplerde bu arabalarına çok güveniyorlardı. Başlangıçta konargöçer oldukları için de, sürekli olarak bir yerde oturmuyorlardı.” (Ögel 1971: 85). 981-984 tarihleri arasında Turfan ve Beşbalık ziyaret eden bir Çin elçisinin yazdığı, Uygurların 10. yüzyılın sonundaki yaşayışları ve Uygur ülkesini anlatan ve Uygur Türkleri ve Türk kültür tarihi açısından dikkate değer bilgiler barındıran seyahatnameden bir kısım aşağıda verilmiştir:

“Şehirde (yani Beşbalık’ta) pek çok evler, kuleler ve bahçeler vardır. Uygurlar zeki, doğru karakterli ve namuslu insanlardır. Altın, gümüş, bakır ve demirden yapılan eşya yapımı ve vazo ve çanak çömlek yapımında onların gösterdikleri mükemmellik ve fevkaladelik, Allah tarafından yalnızca onlara verilmiş bir vergi gibidir.” Yine elçiye göre “Uygur Türkleri arasında fakir insan yoktur, çalışmayanlara da devlet yardım eder. ... Uygur hakanlarının verdiği büyük şölenler ve ziyafetlerde müzik konseri verilir ve sahne oyunları sergilenir. ... Turfan’da dokunan çiçekli Uygur kumaşları her tarafa ün salmıştır. ... Her Uygur mabedinde bir kitaplık bulunmaktadır.” (Ögel 1971: 119-132).

Yukarıdaki bilgiler, Uygur Türklerinde toplumsal düzenin ve devlet teşkilatının ne derece ileri seviyede olduğunu, üretim alanındaki becerileri ve çeşitli sanat dallarındaki yeteneklerini göstermesi bakımından önemlidir.

840’tan sonra yoğun olarak Beşbalık ve Turfan bölgesine yerleşen Uygur Türkleri tarımcılıkla da uğraşmışlardır. İklim şartlarının elverişli olmadığı özellikle yaz aylarında sulama kanalları ve yeraltı suları ile doğa şartlarıyla mücadele ederek sulama faaliyetlerine devam etmişlerdir.** Uygurların ticaret hayatında da çok önemli

faaliyetler gösterdikleri, tarihî kayıtlardan anlaşıl-
maktadır (Ögel 1991: 366). Büyük ticaret yolları-
nın Turfan'dan geçmesi, onların ticaret yeteneği-
ni de arttırmış, gelen giden tüccarlarla konuşma,
alışveriş etme, onların dünya hakkındaki bilgi ve
görümlerine de yeni bir yön vermiştir (Ögel 1971:
84). 9. yüzyılda Çinli seyyahlar Beşbalık Uygur-
larından büyük bir övgü ile bahsederler. Uygur
Türkleri yalnızca doğru ve namuslu insanlar de-
ğil; aynı zamanda çok zeki, her konuda yetenekli
ve özellikle maden işleri ve diğer işçiliklerde çok
ustadlardır. Uygur Türklerinin sanat ve zanaata olan
yetenekleri, Orta Asya'da eskiden beri yayılmış
olan köklü bir kültürün devamı olarak sayılabilir.
Uygur Türkleri sanata olan bu yeteneği Turfan böl-
gesine indikten sonra değil, çok eski devirlerden
beri öğrenmiş ve uygulamışlardır (Ögel 1991: 362).

Her dil, konuşulduğu toplumun gereksin-
melerini karşıladığı için, çoğu dilbilimcinin de ka-
bul ettiği gibi "ilkel dil yoktur". Ancak, uygarlıktan
uzak, ilkel bir yaşam sürdüren ve yazın dili olmayan
toplumlarda eğitici, bilimsel metinler, düşün ürün-
leri bulunmadığı için bu diller soyut kavramlar yön-
nünden kısır kalır (Aksan 2006: 26-27). Türkçenin
ilk yazılı metinlerinden olan Orhun Yazıtlarının
dili incelendiğinde konularının kısıtlılığına rağmen
soyut kavramlar yönünden zengin olduklarını
görürüz. Bunun yanında yazıtların dili, atasözü
ve deyimlerle örülmüş ileri düzeyde bir ifade gü-
cüne sahiptir. Bu tarz bir metnin ortaya konması,
bir yazı dili tecrübesiyle mümkün görünmektedir.⁷
Nitekim Orhun Türkçesinin devamı niteliğindeki
Eski Uygur Türkçesine ait metinlerin çokluğu,
bu metinlerdeki ifade gücü ve soyut kavramlara
ve çeşitli terimlere karşılık bulmadaki yetkinlik
Türk yazı dilinin köklü geçmişiine işaret eder."⁸

Eski Uygur dönemine ait 23 tane okul ol-
duğunu gösteren bir liste bulunmuştur (Sertkaya
2001: 23-37). Eski Uygur Türkleri başlarda Kök-
türk yazısını ve çeşitli alfabeleri kullanmakla bir-
likte eserlerinin büyük çoğunluğunu daha sonra
Soğd alfabesinden geliştirdikleri Uygur yazısıyla
yazmışlardır. Uygur yazısı akıcı bir yazı sistemine
dayanmaktaydı. Ayrıca yazıyı geniş kitleler bilip,
kullandıkları gibi, o gün için kullanılan hukuki ta-
birlerden de çoğunluk haberdardı. A. von Le Coq'a
göre, "o zamanki Avrupa'ya kıyasla Uygurlar bu
sahada da üstün idiler. Acaba o zamanki kaç Av-
rupalı kale beyi, el yazı ve uygun hukuki ifadelerle
bir mukavele tertip edebilirdi? Hâlbuki Uygurlar-
da bir köylü ve esnaf buna muktedirdi. Hukuki
formüller ve kanunlar, yüksek derecede gelişmiş,
iyi tanzim edilmiş hukuk tatbikatına tanıklık
ederler (Le Coq 1918: 452; Binark 2002: 799).

Köklü bir alfabe ve yazı kültürüne sahip
Türkler ve dolayısıyla Uygur Türkleri yaklaşık 15.
yüzyıla kadar çok değişik alfabeleri kullanmışlar-
dır. Köktürk, Soğd, Uygur ve Arap alfabeleri Uygur-
ların faydalandığı yazı sistemlerinden bazılarıdır.
Moğollar da Uygur Türklerinin kuvvetli kültürle-
rine tabi olarak Uygur yazısını kullanmışlardır. Bir
süre sonra Uygur kâtipleri ve devlet adamları Cen-
giz İmparatorluğunda bütün sivil idareyi ellerine
geçirmişlerdir. Cengiz Han'ın torunları zamanında
Maveraünnehir, Horasan ve Irak'taki defterdarlar-
ın çoğu Uygur Türklerindedir. Temür'ün tüzüğü
ve Altun Orda yarlıkları hep Uygur yazısıyla kale-
me alınmış, 15. yüzyıl sonuna kadar resmi ve dev-
letlerarası yazışmalar ile paralar üzerinde Uygur
harfleri görülmeye devam etmiştir (Gömeç 2016:
46). Dolayısıyla Moğol İmparatorluğunun kuru-
luşunda ve hızlı bir şekilde büyüyüp yayılmasında

*- 8. yüzyılın ilk yarısına ait olan Orhun Yazıtlarının yanı sıra daha önceki yüzyıllara ait Türkçe metinlerin de bulunduğu, çeşitli kaynaklar tarafından doğrulanmıştır. Köktürklerden önce Ak-Hunların Köktürk yazısına benzer bir yazıları vardır. Bizanslı tarihçi Prokopios'a göre (6. yüzyıl) Ogur boyları kendi yazılarını da kullanırlardı. İstemi Yabgu'nun 568 yılında Bizans imparatoruna yolladığı mektup İskit (Türk) yazısı ile yazılmıştır (Özönder 2002: 482). T'a-po Kağan (572-581) için Çince bir Buzdizm kitabının (Nirvâna-Sutra) Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Hazar ve Avrupa Avar kağanlıklarında Türk yazısı da kullanılmıştır. Esik kurganından (altın elbiseli adam olarak bilinir) çıkan bir gümüş çanak içinde Orhun harfleriyle yazılı iki satırlık yazıt M.Ö. 5-4. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Türkçenin yazı dili olarak çok eski devirlerden beri kullanıldığına yukarıdaki bilgiler ışığında hiçbir şüphe kalmamaktadır (Kafesoğlu 2014: 321-322).

** - Orhun Yazıtlarıyla aynı döneme ait, büyük ihtimalle daha eski tarihli yüzlerce mezar taşından oluşan Köktürk harfli Yenisey Yazıtları ve diğer birçok yazıtın bulunması dışında; paraların üzerinde, bardak, tabak, çanak, küpe, yüzük, bilezik, kılıç, bıçak kabzası, kemer tokası, at gemi gibi günlük hayatta kullanılan nesnelere üzerinde de bu yazıyı görmekteyiz. Bu kadar geniş bir alana yayılmış olarak Türkçe yazmak için kullanılan Köktürk yazısı, o dönemde Türklerin yazıyı işlek olarak kullandıklarını ve bir yazı diline sahip olduklarını gösterir. Kullandıkları alfabenin çok sistemli ve düzgün olması da bunun en önemli kanıtlarındandır (Sertkaya 2001: 23-37).

Uygur Türklerinin büyük bir etkisi olmuştur (Ögel 1991: 365).

Turfan Uygurları, yerleşik kültürün en iyi temsilcilerinden biri olmayı başarmışlardır. Uygurlarda zengin bir edebî hayat vardır. Uygur Türk edebî dili, birkaç taş kitabe üzerindeki edebî örnekler olmaktan kurtulmuş, kütüphaneleri dolduran bir edebiyat ve kültür dili olmuştur. Uygur medeniyeti, diğer sahalarda olduğu gibi, edebiyat sahasında da ilerlemiş ve birçok yeni kavramı karşılayabilecek bir yazı dili vücuda getirmiştir (Ögel 1991: 348).

Matbaanın icadı, basın ve yayın tarihi yönünden olduğu kadar, kültür ve medeniyet tarihi bakımından da çok önemli bir hadisedir. Bu sayede insanlık uyanmış, bilim ve sanat eserlerinin dünyaya hızla yayılması mümkün olmuş, siyasi ve sosyal hayatta yeni bir dönem başlamıştır. Matbaanın önce Orta Asya'da tatbik edildiği, bu arada Çin ve Kore'de de denendiği, ortaya çıkarılan bilgi ve belgeler ışığında kesin olarak bilinmektedir. Ancak bu topraklar üzerinde doğan ve gelişen matbaa fikrinin, esas sahibinin Çinliler mi, yoksa Uygur Türkleri mi olduğu, zamanımıza kadar uzanan bir ilmî tartışma konusu olmuştur. Konu ile ilgili olarak, şimdiye kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüş olup, bu görüşlerin bir kısmı matbaanın Çinliler tarafından, diğer bir kısmı da Uygurlar tarafından bulunduğu yolunda olmuştur. İleri sürülen bu görüşler, konu ile ilgili olarak yakın zamanlarda yapılmış yeni çalışmalar ışığında tekrar bir ilim ve mantık süzgecinden geçirilirse, matbaanın ilk şeklinin Uygurlar tarafından bulunduğu ve kullanıldığı tezinin bugün daha akla yatkın olduğu görülecektir. Konunun aydınlığa

* takıgu yıl ikinti ay on yanıka maña bay temürke kepez tarıgu yir kergek bolup temiçiniñ bu suvtaki uturu borlugin on teñ kepez yakaka tuttum. bu on teñ kepezni küz yanıda başı taşı birle birür men. bu borlugin negü kim kalanı kavıtı bolsar men temiçi bilür men. bay temür bilmez. tanuk: nom kulu, tanuk: bulat. bu nişan men temiçiniñ ol. men temiçi ök bitidim. "Tavuk yılının ikinci ayının onuncu gününde bana, Bay Temür'e pamuk ekimi için arazi gerek oldu. Temiçi'nin bu suyun karşısındaki bahçesini on denk pamuk (karşılığı) kiraya tuttum. Bu on denk pamuğu sonbaharda bütünüyle vereceğim. Bu bahçenin ne kadar kalanı ve kavutu (vergisi) olursa olsun ben Temiçi bilirim (sorumluyum). Bay Temür bilmez (sorumlu değildir). Tanık: Nom Kulu, Tanık: Bulat. Bu nişan ben Temiçi'nindir. Ben Temiçi (bu sözleşmeyi) kendim yazdım." (Şen 2004: 7).

kavuşturulması ise, Türk matbaacılığının ve kitapçılığının tarihçesi yönünden olduğu kadar, Türk kültür ve medeniyet tarihi bakımından da, şüphesiz büyük önem taşımaktadır (Binark 2002: 794).

Kültür ve medeniyet seviyesi bakımından tarihte çağdaş milletlere örnek olan Uygurlar, hareketli harfli matbaanın keşfine ve uygulanmasına yeterli her türlü kültür şartlarına sahip, ilim, bilgi ve okuma zemininin bulunduğu bir kültürün sahibiydiler. Uygurların bildiği kitap basma tekniği, Çinde VIII. asrın ikinci yarısından beri mevcut olduğu sanılan "blok" usulü değil, çağdaş matbaanın esasları olan hareketli harf sistemine dayanmaktadır. Turfan'da Uygur dilinde sert ağaçtan yapılmış, yüzlerce harf bulunmuştur. Daha sonraları (1906-1909) P. Pelliot'un Dunhuang'da ortaya çıkardığı harfler dünyada matbaa tipi hurufatın

en eskileridir. Rus bilgini Oldenburg, Kaşgar ve Turfan civarındaki araştırmalarından sonra, modern matbaanın prototipi olan hareketli Uygur harflerinin bulunduğu, Fransız bilgini J. R. Risler de, Avrupa'dan 600 sene önce Türk ülkesinde basılmış eserlerden bazılarının bulunduğunu ve Uygur

matbaa tekniğinin, Moğollar vasıtasıyla Avrupa'ya geçtiğini ifade etmişlerdir (Binark 2002: 798-800).

Kâğıt ve matbaa konusunda öncü olan Uygur Türklerinde okuryazarlık oranının da son derece yüksek olduğu, tarla satış, borç sözleşmelerinden vasiyetnamelere kadar hukuk belgelerinin yayınlığından ve bunları halkın bizzat hazırlayıp imzalamasından anlaşılmaktadır. Vasiyetnameler, miras hukukunu ilgilendiren önemli bir konudur. Turfan Uygurlarına ait 13-14. yüzyıllara tarihlendirilen, Türk sosyal ve ekonomik tarihinin en canlı kaynakları olan hukuk belgeleri içinde

vasiyetname metinleri de bulunmaktadır. Bu belgeler, eski Türklerde kanuni mirasçılığın yanında vasiyet yoluyla mirasçılığın da bulunduğunu gösterir. Uygur vasiyetnamelerinin, kişiler veya kişilerle devlet kurumları arasındaki resmî yazışmalar bakımından gelişmiş bir düzene ve işleyişe sahip oldukları görülmektedir. Uygur vasiyetnamelerinde, vasiyetname anlamında bitig, ata bitigi, ülüş bitigi terimleri kullanılmıştır (Özyetgin 2005b: 109-113).

Türk kültür dairesinde Hun döneminden itibaren vergi kayıtlarını tutabilmek amacıyla nüfus sayımları yapılmıştır. Hunların her yıl mayıs ayında topladıkları kurultayda halkın ve hayvanlarının sayımı yapıldı. Bu sayımlarda Hunların defter tutma geleneğinin olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır. Benzer uygulamaların daha sonraki Türk devletlerinde de bulunduğu söylenebilir (Ögel 1981: 508). Uygur Türkleri tüm sicil kayıtlarını ulug depter olarak adlandırılan bir defterde tutmuşlardır (Arat 1964: 33-34). 13-14. yüzyıllara tarihlendirilebilecek Koço Turfan Uygurlarından kalma aile sicil kayıtlarının, bu dönemin bir anlamda nüfus beyan belgeleri olarak özel bir önemi vardır. Nüfus sayımlarında kişilerin doğru bilgi vermesi devlete karşı yükümlülükleridir, dolayısıyla devlet yanlış bilginin önüne geçmek için caydırıcı cezalar koyabilir. Yukarıda bahsedilen belgelerde kişinin yanlış bilgi vermesi sonucu ölüm cezasına razı olacağını beyan etmesi, nüfus sayımlarının çok ciddi ve titiz bir şekilde yapıldığını göstermektedir” (Özyetgin 2005a: 91-102).

Uygur yazmaları içinde Türk diliyle yazılmış İki Yıltız Nom, Irk Bitig gibi Türkçenin son derece güzel kullanıldığı ve üslup özelliklerini 13. yüzyıl Anadolu sanatına taşıyan resimli daha birçok eser vardır. Yine Türkçe yazılan, Maniheizm'e ait ilahileri içeren ve bilinen ilk Türkçe şiirlerden olan bu ilahi metinleri de resimlerle süslenmiştir. Uygurlar bu kitaplardaki kâğıtları Turfan ve Dunhuang'da kendileri yapmışlardır. Uygur

sanatçıların özellikle duvar ve kitap resminde bölgelerinde etkin olmalarının yanı sıra, keten kumaşlar üzerine işledikleri lake resimler, alçı ile kaplanmış ahşap üstü balmumu resimler, kâğıt, ipek ve kenevir üzerine yaptıkları tezhip ve çeşitli baskı sanatlarında da çok çeşitli ürünler üretmişlerdir. İster duvar resmi, ister kitap resmi olsun Uygur sanatçıları, tasvirlerinde kökeni İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen Harezmi'deki Koy-Kırılğan Kale ve 3. yüzyıla ait Toprak-Kale tasvirlerine kadar geri giden Orta Asya'nın grafik şematizasyon tekniğini kullanmışlardır (Başkan 2002: 189).

Uygur fresk ve minyatürleri İslam sanatını, Selçuklu minyatürünü uzun süre etkilemiştir. Abbasi Devri, kabartma, minyatür ve seramiklerinde Uygur resminin etkisi açıkça görülür. Selçuklu Devri minyatürlerinde duvar çinilerinde Uygur fresklerinin özellikleri bulunur. Hayvan üslubu etkileri çini ve minyatürlerdeki hayvan tasvirleri ile yaşatılmaya devam eder. Uygur özellikleri uzun süre Türk minyatür sanatında etkili olmuştur. Öyle ki Fatih Albümü olarak bilinen Mustafa Siyah Kalem'e ait minyatürler 14-15. yüzyılda yapılmış olmalarına rağmen Uygur resim tekniklerini yansıtır (Karpuz 2002: 51). Şüphesiz tarihi derinliği ve coğrafi genişliğiyle Türk dil ve kültür evreni, onun içerisinde Eski Uygur dili ve kültürü birkaç sayfada anlatılmayacak bir enginliğe; daha pek çok niteliğiyle de dünyadaki emsalleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Bize düşen, en başta, Türklük çınarının kökünü oluşturan bu dil ve kültür evreninin her bir zerresini unutulmamak üzere kayıt altına almak ve gelecek nesillere en canlı biçimiyle, en etkili şekilde aktarmaya çalışmaktır.”

* manga birmiş ülüşni bitigdekiçe alıp ... üçegü birisi törder str tüz tutup yorızunlar ... ma ata bitigi yorızun tip bar için bitig ... bütürüp birtim “... bana verdiği hisseyi (mirası) senette yazdığı şekilde kabul edip ... üçü birlikte, birisi dörder str eşit olarak bölüşün ... ata bitigi (vasiyetname) geçerli olsun diye vasiyeti ... tamamlayıp verdim.” (Özyetgin 2005b: 110).

** ulug depteerte bititmiş negü kimimtin taş negü me yok bar tip ayıg ünüp sözi çın bolsar öz başım ölüürmen “Ulu defterde yazdırılmış kimselerimden başka herhangi biri yok, var diye laf çıkar ve bu söz doğru olursa kendi ölümüne razıyım.” (T.M. 224 [101/40]) (Arat 1964).

*** Bu yazının başlığında “dil ve kültür evreni” ifadesi geçmesine karşılık “Medeniyet milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür.” (Kafesoğlu 2014: 16) görüşü dikkate alınarak eski Uygur Türklerinin yukarıda bahsedilen ve bir millete mal edilen dil ve kültür yelpazesini genişleterek bütün dünyaya mal olan yüksek bir “uygarlık” kurmayı başarmış bir Türk topluluğu olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan (2006). Anadilimizin Söz Denizinde. Ankara: Bilgi Yayınevi.
ARAT, R. Rahmeti (1964). "Eski Türk Hukuk Vesikaları". Türk Kültürü Araştırmaları, I-1, Ankara.

BAŞKAN, Seyfi (2002). "Eski Türklerde Sanat". Türkler Ansiklopedisi, 4. C., 181-209 s.

BİNARK, İsmet (2002). "Uygurlarda Matbaa". Türkler Ansiklopedisi, 3. C., 794-807 s.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2012). "Uygurlar". İslam Ansiklopedisi, 42. C., 242-244 s.

GÖKALP, Ziya (2008). Türkçülüğün Esasları. (Hazırlayan: Yalçın Toker), İstanbul: Toker Yay.

GÖMEÇ, Saadetin Yağmur (2016). "Uygur Türklerinin Destanları ve Kültürü Hakkında Özet". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 7. S., 45-54 s.

İNAYET, Alimcan (2002). "Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri". Türkler Ansiklopedisi, 4. C., 63-80 s.

İZGİ, Özkan (1989). "Turfan Uygurları Kültürü Hakkında Bazı Düşünceler". Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi, Ankara, 4-7 Eylül. İnternet erişim linki ve tarihi: <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/10.php> (27.07.2019).

KAFESOĞLU, İbrahim (2014). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ötüken Yay.
KARPUZ, Haşim (2002). "İslam Öncesi Türk Sanatının İslami Döneme Etkisi". Türkler Ansiklopedisi, 6. C., 44-53 s.

LE COQ, A. von (1918). Die vierte deutsche turfan Expedition. Turan.

ÖGEL, Bahaeddin (1955). "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri". Türk Tarih Kurumu Bülteni, XIX. C., 75. S., 331-376 s.

ÖGEL, Bahaeddin (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları I. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin (1981). Büyük Hun İmparatorluğu. I. C., Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (1991). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII.

ÖZÖNDER, Sema Barutçu (2002). "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat". Türkler Ansiklopedisi, 3. C., 481-501 s.

ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2005a). "Türklerde Nüfus Sayımı ve Bununla İlgili Kayıtlar Üzerine". Orta Zaman Türk Kültürü, 91-108 s., İstanbul: Ötüken Yay.

ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2005b). "Eski Türklerde Vasiyetname Geleneği". Orta Zaman Türk Kültürü, 109-126 s., İstanbul: Ötüken Yay.

SERTKAYA, Osman Fikri (2001). "Eski Türkler Okur Yazar mıydı?". Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 23-37 s.

ŞEN, Abdullah (2004). Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

